

**A SZÖVEG MINT ÖKOSZEMIÓZIS
ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY *LE PETIT PRINCE* – A KIS HERCEG
NÉHÁNY SZÖVEGJELENSÉGE**

BENCZE LÓRÁNT

Általános alapelvek

A szöveg felfogható mint sokrétegű jel és jelentéskörnyezet. A szöveg csak akkor és azért szöveg, ha a szövegalkotó és/vagy a szövegbefogadó olybá veszi (vö. PETŐFI szöveg meghatározásaival és alább PEIRCE: „csak az jel, amit jelként értelmeznek”). A szövegben adott szövegjelenség megváltoztatása átrendeződést indíthat el (vö. PETŐFI – BENKES kreatív-produktív szövegkísérleteivel), és kényszerítő környezetet teremt a szövegalkotónak/befogadónak (vö. LÁZÁR IMRE: *Humán ökológia*, 1996. I. kézirat, megjelenés alatt). Általában az ökörendszerek szerveződésében is meghatározó az információs és szemiotikai szempont a rendszerközi és a szerveződési szintek közötti kapcsolatokban.

A szövegalkotó és a szövegbefogadó élőlények. Tehát a szöveg szemiózisa ökoszemiózis még akkor is, ha a szöveg fizikailag élettelen. Ez a megállapításom aggályoskodó kijelentésnek tűnik, ha azt vesszük tekintetbe, hogy a jelfolyamat pánszemiotikai szemlélete szerint a szemiózis nem korlátozható az emberre, vagy akár az élők világára sem. KOCH a szemiotikát olyan metatudománynak látja, mely „lehetővé teszi számunkra a jelfolyamat ösvényeinek felfedését mindenben: az atomoktól a rendkívüli gondolatokig” (idézi LÁZÁR: *uo.*). Bár PEIRCE ezt a parttalan jelfelfogást nem fogadta el, mondván „csak az a jel, amit jelként értelmeznek, és amit jelként értelmeznek az jel”, ez se jelenti azt, hogy a folyamat az emberre korlátozódna. A szemiózis az élet fejlődésével kezdődik. A jelfolyamat az élők világának kialakulása előtt pusztán információs evolúció volt – állítja SEBEOK, azaz „az élő az élettelenről a szemiózis képessége különbözteti meg”. A nagy robbanás elméletének megfelelően az információtól mentes világegyetemben az alaki változatosság kialakulásával egy időben jelentkezett az információ mint ennek a sokalakúságnak a mértéke. Az információ lényege a változás, a szemiózis feltétele az élet (idézi LÁZÁR: *uo.*). Az információ a valószínűséggel reciprok viszonyban van. Minél váratlanabb valami, annál nagyobb információértéke van. Ilyen értelemben a változás mértéke is a váratlan kihívás, melynek a tovaterjedő változás (hullám, eseménysor, dominóelv stb.) útjába kerülő vagy megfelel, vagy semlegesen átvészeli, vagy áldozatává vagy urává válik a kialakult helyzetnek. SAUSSURE a szemiotikai szerkezet forrását az eltérésben, különbségben látja. A változás és az eltérés közötti kapcsolat nyilvánvaló. Látható, hogy a változás vonatkozások hálóját alakítja ki, és szerkezetteremtő (LÁZÁR: *uo.*). Ez a szerkezet, illetőleg többretegű vonatkozás-háló (vö. HALLIDAY „a nyelv rendszerek rendszere”) lineáris idődimenzióban létezik, azaz irreverzibilis jellegű. Ahogy előrehaladok egy szöveg alkotásában vagy befogadásában, a nyelv minden szintjén (hang, morféma,

lexéma stb.) fellép a negentrópia, azaz a prediktabilitás nő. Ennek mértéke azonban erősen szövegalkotó- / szövegbefogadó-függő, vagyis attól függ, milyen háttérismeretet, világot, világtörédeket tud rendelni a szövegalkotó/befogadó a szöveghez. Maga ez a hozzárendelés sem pusztán strukturális jellegű, hanem többszörösen procedurális. Például rendkívül fontos – a nyelvészetben és a szövegtanban elhanyagolt – tényező, hogy a szövegalkotó/befogadó szemiotikai készségétől, esztétikai érzékenységétől stb. függően ugyan, de a szövegalkotás/befogadás során a bekövetkező pszichoszomatikus kifáradás, egyre növekvő (azaz entrópiás) kifáradás, szemben a különféle szinteken jelentkező információs negentrópiával. A szövegalkotásban / befogadásban a különféle szemiotikai (szintaktikai, szemantikai, pragmatikai) és nyelvi (hang, morféma, lexéma, szintagma stb.) szintek és alszintjeik közötti viszonyok alkotta szerkezetben oksági viszonyok és információs viszonyok jelennek meg a szövegalkotónak/befogadónak. Az oksági viszony és az információs viszony nem ugyanaz. A szerkezet és az információs viszony összefüggése a már említett negentrópia. „Függvénytani képpel élve a változás független változója kényszerként jelentkezik és a tovaterjedő változás útjába került tényező függő változóként viselkedik, vagy semleges marad, és számára a változás nem jelent információt. Vannak terek, melyek változásaiból aligha vonódhatunk ki, mint a gravitációs mező hatása alól, és vannak, melyekre – lehet, látszólag – érzéketlenek vagyunk” (LÁZÁR: uo.). A szöveg viszonylatháló mivolta miatt bármilyen szinten–alszinten történő változás vagy egy jelenség megléte vagy nem léte befolyásolja a szöveg ökoszisztémáját. Vagyis a szöveg olyan szövet, hogy bármely pontjánál ragadjuk is meg, hatással lesz az egészre, vonszolja maga után az egészet. A kölcsönhatások és viszonyok rendszerparadigmák is egyben, míg föllállításuk/föllállásuk és értelmezésük szintagmatikus és paradigmatisztikus rendszerektől függenek. A kölcsönhatások, viszonyok egyúttal hierarchikusak is.

A szöveg ökoszemiózisa lehetővé teszi, hogy egyidejűleg különböző megközelítésekkel alkalmazzunk. Ez egyúttal feltétele is a szöveg megközelítésnek, szövegkezelésnek. Ha az egyidejű különböző megközelítés tudományos, akkor modulrendszerű vizsgálatként jelenik meg. Amint maga a szöveg a szövegalkotásban és szövegbefogadásban állapot és működés is egyben, azaz strukturális és procedurális jelenség, hasonlóképpen a szöveg megközelítés is statikus és dinamikus mozzanatok egysége is.

Az adott szövegnek az adott nyelvről másik nyelvre fordítása fölfogható a kreatív-produktív szöveg megközelítés sajátos változatának, illetve a műfordítás tekinthető olyan új ökoszemiózis kialakításának, amelyben elsősorban nem a részletek megfeleltetése, továbbbéltetése a legfontosabb (ez a filológiai fordítás), hanem az új egésznek, az új ökoszisztémának a megfeleltetése. Azaz olyan új ökoszisztéma létrehozása, olyan új ökoszemiózis megteremtése, amely egészében a korábbihoz hasonló egyensúlyrendszert hoz létre, és amely egészében hasonló értelmezést vált ki a másik ökoszisztéma szövegbefogadójában. A WHORF–SAPIR elmélet alapján ez úgy fogalmazható meg, hogy a fordításban a célnyelv által meghatározott másik világba illeszti bele a fordító – aki maga is szövegalkotó – a forrásnyelv világát. Azt nevezhetjük jó fordításnak, amelyben a szöveg a célnyelv anyanyelvi szövegbefogadójában hasonló érzelmeket, következtetéseket és cselekvéseket hív elő, mint amelyet a forrásnyelv anyanyelvi szövegbefogadójában előhívott. Itt merül föl a fordítás lehetősége vagy lehetetlensége, emberi értelme vagy reménytelensége. A nyelvi univerzálék és velük összefüggésben az emberi agynak mint az emberi fajra

jellemző tényezőnek biológiailag minden kultúrában azonos működése lehetővé teszi a szövegek kognitív interpretációjában az azonosságok feltárását, míg a vele párhuzamosan elvégzett szociokulturális interpretáció pedig a nyelvi szinteken lecsapódó, szociokulturális különbségekre visszavezethető hangtani, morfológiai, szintagmatikai stb. különbségek ellenére az ekvivalens vagy közel ekvivalens nyelvi megoldások lehetőségét biztosítja a fordításokban.

SYLVESTER JÁNOS híres és sokat idézett előszavában már észrevett valamit a magyar beszéd retorikus jellegéből. Mint erre többször felhívtam a figyelmet, a magyar szépirodalom is sokkal inkább retorikus, mint más európai nyelvek szépirodalma. A magyar szépirodalom, bármilyen műfajú legyen is, bármelyik században keletkezett is, valójában a hatékony, nyilvános élőszó írásos rögzítése, illetve szépirodalmi lecsapódása. Ezért olyan nehezen fordítható vagy szinte lefordíthatatlan a klasszikus magyar szépirodalom nyugat-európai nyelvekre. A magyar szépirodalom alakzatokkal és képekkel való telezsűfolttsága például az angol plain style alapkövetelményével szemben bőbeszédűségként jelentkezik. Vagyis a magyar szépirodalom minden műfajában hajmeresztően konzervatív és atavisztikus. Még mindig az írásbeliség előtti élőszóhasználat szerint vannak a szépirodalmi művek megalkotva. Mintegy mindent többször kell elmondani, ismétlésekkel, halmozásokkal, párhuzamokkal, képekkel stb., mint a hatékony élőszóban, ahol nem lehet visszalapozni, ha valaki valamit nem ért stb. Így azután a szinonimák proformaként való kötelező alkalmazása, amit már az általános iskolában belénk sulykolnak, zavarossá teszi a nyugat-európai nyelvre lefordított magyar szöveget. Könnyen követetlenné válik a magyar utalásrendszer, nemcsak a szinonimák „mértéktelen” alkalmazása miatt, hanem a nyelvtani nem hiánya miatt is, és így tovább.

Néhány ökoszemiotikai jelenség elemzése

(Szövegek: Antoine de Saint-Exupéry: *Le Petit Prince*. Gallimard, Paris, 1972. – A kis herceg. Fordította Rónay György. Móra, Budapest, 1993. – *Der Kleine Prinz*. Ins Deutsche übertragen von Grete und Josef Leitgeb. Arche, Zürich, 1992.)

A ökoszisztéma szociokulturális hátterű különbözősége megnyilatkozik a fordításokban a nyelv különböző szintjein.

A lexémák szintjén például a *serpent boa* a németben hol *Boa*, tehát idegen szó, hol pedig *Riesenschlange*. A magyarban következetesen *óriáskígyó*. Az *óriáskígyó* és a *Riesenschlange* a *serpent boaval* szemben ikonikus, pontosabban motivált jel. Hasonlóan motivált jelek a magyarban és a németben a *vadállat*, illetőleg a *Wildtier*, míg a *fauve* metonimikus, eredetileg csak melléknév, ma melléknév és főnév is. Az ikonikus, illetve motivált jelek használata lehet archaikusabb állapot rögzítése, de mindenképpen retorikusabb, láttatóbb, érzékletesebb. Újabb, összehasonlító jelentéstani–stilisztikai előadás tárgya lehetne annak felmérése, milyen viszonylatrendszerben milyen választási lehetőség áll fenn a franciában és a magyarban. Miért választotta a szerző a rendelkezésére álló lehetőségekből (*les animaux sauvages*, *la bête sauvage*, *les bêtes fauves* stb.) a *fauve*-ot, miért választotta a magyar fordító a *vadállatot* a magyar lehetőségekből (*vad*, *bestia*, *dúvad*, *szörnyeteg* stb.). Újabb viszonylatot és szempontot kínál mindehhez maga a rajz,

amely eléggé meghatározatlan, azonosíthatatlan vadállat. (Sokan először ijedt egérnek nézik).

A szövegekben fordítva, illetve egyformán is megjelenik az ikonicitás. A *grandes personnes* motivált jel, a *felnőttek* kevésbé, mivel egyetlen szó, nem szószerkezet. Anynyiban motiválva van a *felnőtt* is, hogy a mai magyarban még használatos nemcsak főnévként, hanem befejezett melléknévi igenévként is, és akkor jelző, illetve akkor a *felnőtt* mint főnév valójában hiányos szerkezet (*felnőtt ember*), amelyben a jelző átvette a hiányzó alaptag szerepét (vö. a hasonló, nyelvi univerzálénak tekinthető és sokat tárgyalt szerkezetekkel: *Kérek két feketét!* – *Azaz fekete kávé*, pontosabban *két csésze fekete kávé*).

Az igésítés, illetve az igenév névszói szerkezet helyett mozgalmas és cselekvő magatartást sugall. A francia (és a német) jelzős szerkezet (*silence méditatif, nachdenkliches Schweigen*) a magyarban ragozott ige, illetve igei állítmány határozói igenévvél: *tűnődve hallgatott* (III).

Amikor a magyar fordítás az idéző mondatot az idézet mögé rakja, drámai párbeszédhez közelít:

J'ai montré mon chef-d'oeuvre aux grandes personnes et je leur ai demandé si mon dessin leur faisait peur.

Elles m'ont répondu: «Pourquoi un chapeau ferait-il peur?»

Remekművemet megmutattam a felnőtteknek, és megkérdeztem őket, nem félnek-e tőle.

– Miért kellene félni egy kalaptól? – válaszolták (I).

A retorikus élőbeszédhez hozzátartozik a jelzőkkel való, hangulatkeltő bővítés is. Így lesz az *un jour-ból egy szép napon* (VIII).

d'on ne sait où – jó ég tudja, honnét – weiß Gott woher. A három nyelv három idiomatikus változata tipikus szociokulturális kérdéseket vet föl. „A nem tudhatni, honnan” megjelenik a „jó ég tudja, honnan” és az „Isten tudja, honnan” változatban. A *jó ég* az *Isten* ősi metonimikus kifejezése (a lakóhely megnevezése az elképzelés szerint ott lakó személy helyett). Abból az ősi bibliai tilalomból származik, hogy Isten nevét nem szabad kimondani. A héberben az *ég* plurale tantum. A magyarban tehát az egyes szám valami nagyon régi változat, és valószínűleg nem közvetlenül a héberből ered. A köznyelvi *honnán* helyett a népies, érzelmileg telítettebb *honnét* áll.

très près – aprólékos gonddal – sehr genau. Az *aprólékos* ismét képszerűen közli a erőteljesebb (*très – sehr*) határozói körülményt.

A kicsinyítő képzős, egymás után kétszer előforduló *brindille*-t a német először kicsinyítő képző nélkül (*Sproß*), majd kicsinyítő képzővel (*Sprößling*) fordítja. A magyar először finomító, kicsinyítő jelzővel (*zsenge hajítás*), majd egyszerűen anélkül hozza (*hajítás*). Tehát ismét működik magyarban a kötelező változtatás törvénye a visszatérésben (rekurrenciában), illetve a proformában.

A kijelentő mondatot (*ça pouvait être un nouveau genre de baobab – Das konnte eine neue Art Affenbrotbaum sein*) a magyar félszabad függő kérdéssé alakítja (*Ki tudja, nem holmi majomkenyérfa-féleség-e?*), s ezzel a szöveg ismét élénkebb lesz. A *faját* pe-

dig kétszer jelenteti meg, egy-egy élőbeszédet idéző szinonimával, tehát ismét élőbeszéd-szerű és élőbeszédyszerűen „bőbeszédű” (*holmi majomkenyérfa-féleség*). A *majomkenyérfa* a franciában idegen szó, a magyarban és a németben motivált szóösszetételek.

Az *arbuste* (*Strauch* – *cserje*) egyrészt a választott magyar szó jelentésével eleve mintegy összemegy, lecsökken (*cserje-sűrű bokor, elágazó* → *vessző*), másrészt a kicsinyítő képző miatt *vesszőcskévé* is kicsinyedik. A kettő együtt az eredetihez képest túlzó kifejezés (hiperbola). A *kis növény* a *vesszőcske* proformája, így a kettő epanaforikus szerkezetű (egységeleji visszatérésű), a franciában nincs is meg (a németben sem természetesen), ezért újabb „bőbeszédűség”. Jelentésében a proforma jóval általánosabb, mint amire visszautal, a kicsinység jelentésjegye viszont más alaktani–nyelvtani formában megmarad, –*ke* kicsinyítő képző helyett *kis* jelző –, tehát alaktanilag–nyelvtanilag változatos helyettesítő elemként.

A *szemmel kísérte* (*assistait* – *beiwohnte*) nemcsak képszerű, láttató, ikonikus, hanem a magyarban a kép mozgalmasabb is, mint a franciában vagy a németben. A *fog kibontakozni* is mozgalmasabbnak és erőteljesebbnek tűnik, mint a *sortirait* (és a *hervorgehn*). Ami viszont az *installation*-t illeti, itt a magyar a jelentésben halványabbra, általánosabbra sikeredett (*jelenik meg*; a németben a kibontakozás mozzanata az *Entwicklung*ban bukkan föl). Viszont ismét igésít a magyar, tehát mozgalmassággal pótolja a jelentésbeli meg nem felelést, illetve bizonyos jelentésjegyek hiányát.

Három-négyféleképpen is túlozva fejezi ki a magyar a cselekvés elnyújtottságát. Kétszer határozói kifejezéssel, de úgy, hogy az első (*végevárhatatlanul*) összetett és többszörösen képzett határozó, amelynek maga a hossza, „kivárhatatlansága” is a véget nem érni akaró cselekvést fejezi ki diagrammatikus ikonicitással, majd fokozó jelentésű határozószókkal (*egyre csak*), végül pedig az ismétlődő-elhúzódo cselekvést jelentő gyakorító igeképzővel (*szépitgette*). Nem is szólva megint az igésítéssel járó tömörítésről ez utóbbiban, amely a két nyelv eltérő nyelvtípushoz való tartozásából ered (*szépitget – se préparer à être belle*), és nem – úgymond – a magyar nyelv felsőbbrendűségéből. A tény azonban tény marad, vagyis a tömörítés a magyarban. Legföljebb arra lehet következtetnünk, s ez egy további tanulmány, sőt nagyobb értekezés tárgya lehetne, hogy talán, részben és esetleg a szociokulturális tényezőkön túl azért engedheti meg magának a magyar nyelv a „bőbeszédűséget”, mert agglutináló természete eleve nagyon tömörít. Tehát amit elveszt a réven, megnyeri a vámon, és így – mondhatnánk köznyelven – ott van, ahol a többiek, azaz más nyelvek.

Az *avec soin* (*mit Sorgfalt*) a magyarban ismét csak „hosszabban és bővebben”, jelzős szerkezetként és túlzásként bukkan föl: *nagy gonddal*.

A *magára igazította az ajustait*-vel szemben többletjellel – pontosabban határozóval – explicite megjelenít olyan többletjegyet (*magára*), amely a franciában legföljebb implicite van meg mint lehetőség.

A franciában megváltozott grammatikai alakkal visszatér egy ige (*sortirait* – *sortir*). Jellemzően a magyar nyelvszokásra, egyrészt ismét (régies) képpel fordítja (*napvilágra lépni*; a németben is csak *herauskommen* – *kijönni*), másrészt – és mint láttuk, ez is jellemző – nem azzal a képpel, mint fentebb (*fog kibontakozni*), tehát a visszatérésben (rekurrenciában) szókép–szinonima a proforma (azaz *kibontakozni* → *napvilágra lépni*).

Ugyanakkor a magyar, a korábbi „szokástól” eltérően, nem betold, hanem elhagy. Kimarad a *teljesen gyűrötten (toute fripée)* szerkezetből a *teljesen (toute)*. Ha ennek a kihagyásnak itt semmi okát nem találunk, megkockáztathatnánk azt a feltevést, hogy a fordító „elaludt”. Ezt a kérdést akkor is fel kellene vetni, ha itt netán nem ez volna a helyzet. Bármikor előfordulhat ugyanis, hogy a fordító szeme átsiklik valamin, téved, vagy netán más szövegváltozat volt a kezében, mint az elemzőnek. Ilyenkor az elemző is nagyot tévedhet, ha messzemenő következtetéseket von le. Mivel pedig a francia *toute* sokkal halványabb, mint a magyar *teljesen*, csak stiláris értéke van, ezért hagyhatta ki a fordító. A *toute* jelző vagy állítmányi kiegészítő előtt a gyermeknyelvre jellemző (KELEMEN JOLÁNTól szóbeli értesülés alapján).

Az epanaforikus ismétlés (*Elle ... Elle ne voulait... Elle ne voulait...*) a magyarban teljesen eltűnik. (A németben megmarad: *Sie... Sie wollte nicht... Sie wollte nicht...*). Ez nem vezethető vissza nyelvtipológiai különbségekre, hiszen a magyarban a második és harmadik ismétlődés mondateleji lehetőségét (*nem akart... Nem akart...*) azzal törli a fordító, hogy betold egy határozószót (*nyilván*), amely ismét csak magyarázó többlet a magyarban.

A következő mondatot (*Elle était très coquette!*) a német csak körülírja (*sie wollte gefallen*), a magyar pedig megint megtoldja egy szóval, a névszói állítmány szerepű melléknevet (*kacér*) jelzővé alakítva (*kacér virág*). A magyar két elemmé (*így azután*) bővíti a francia kötőszót (*donc*). A német megtartja a hosszúságot ikonikusan kifejező, ismétléses, (szinekdochés) kapcsolatos mellérendelő szerkezetet (*des jours et des jours – Tage und Tage*). A magyar ezt fogalmi úton pótolja, illetve magyarázza, mégpedig nyelvtanilag jelzővel és többes számmal kifejezve (*hosszú napokon*), pedig a magyarban is van hasonló szerkezet (*nap mint nap, nap nap után* stb.).

A magyar (és a német) kihagy egy határozószót (*voici*), mint korábban is (*toute*), illetve úgy is fölfoghatjuk, hogy a magyar a mondat folyamán később valami hasonló határozószót told be helyette (*végre*). A bonyolult, kétszeres birtokos szerkezetet (*à l'heure du lever du soleil*) tömöríti egy, a magyarra jellemző olyan nyelvtani szerkezettel (*napkeltekor*), amelynek elfogadható és megnyugtató tudományos meghatározásával a magyar nyelvészet mindmáig adós.

A *precíz* a magyar köznyelvben *aggályos pontosságot* jelent, ahogy a fordításban is találjuk, míg – úgy vélem – a franciában (*précision*) csak *pontosságot*. A magyar fordítás tehát ismét túloz.

A mondatban olyan inverziót hajt végre a fordító, amelyet a magyar nem követelt volna meg (*Et elle, qui avait travaillé avec tant de précision, dit en bâillant – lehetett volna: Ő, aki olyan pontossággal dolgozott, ásítva mondta*):

Ásított egyét, és azt mondta, ő, aki olyan [aggályos] pontossággal dolgozott:

A *bâillant* (*participe présent*) az egység elejére kerül külön mondatként, az idéző *mondta–dit* pedig valahol az egység közepére. A *toute*, akárcsak fentebb (*toute fripée*), itt is kimarad a magyarban (*toute décoiffée – teljesen fésületlen*): *Még meg se fésülködtem...* Mindkét kihagyásban az is szóba jöhet, hogy a magyar szerkezetnek egyik esetben

sincs olyan „vegyértéke”, amellyel magához vehetné a *teljesen, egészen* bővítményt. Az inverzió a maga szaggatottságával érzelmileg erőteljes, és a köznyelvben is előfordul az ellentét kiemelésére a személyes névmás kitételével egyfajta elliptikus ismétlésben (...*azt mondta*, [pont] *ő* [mondta azt], *aki* ilyen meg olyan ...).

Úgy tűnik, hogy a magyar ismét valamennyire túlzó és képszerűbb, amikor a *con-**tenir*-t *magába fojt*anival adja vissza.

Ismét a magyarban nem föltétlenül szükséges, bár könnyítő inverzió következik, a modalitást kifejező főmondat előrevitelével: *C'est l'heure, je crois, du petit déjeuner.* – *Azt hiszem, épp most van a reggeli ideje.*

A *bientôt* fordítása kissé régies, és ezért sajátos hangulatú: *kisvártatva*. A rákövetkező, különálló mondatként megjelenő tömörítés ismét a magyar nyelv típusából (tol-dalékolás) adódik (*auriez-vous la bonté de penser à moi... – Volnál szíves gondoskodni rólam?*)

A *tout confus* (*teljesen megzavarodva*) fordításában (*mélységes zavarban*) ezúttal a fordító nem hagyja el a *tout* szót, mint korábban kétszer is ebben a fejezetben. Ellenkezőleg, ugyanis a *mélységes* fordítás a maga többszörös képzésével, és így hosszúságával és régiességével, hangsúlyosabb is.

...*ayant été chercher un arrosoir d'eau fraîche* – *sietve kerített egy öntözőkannát...* fordításban régies, népies hangulatú és erőteljes a *kerített* ige (vagyis hogy *némi üggyel-bajjal szerzett*), viszont kimarad az a mozzanat, hogy az öntözőkanna friss vízzel volt tele. Talán azért, mert a magyarban nehézkes lett volna.

Ainsi l'avait-elle bien vite fordítása (*Az meg mindjárt az elején...*) élőbeszédszerűen pongyola. Ennek része a bizalmas, rosszalló *az* mutató névmás használata az *ő* személyes névmás helyett.

Kimaradt az *un peu* – *kissé* (a *félős, ijedős* előtt). Miután a magyarban ez gördülékenyen illeszkedett volna a szövegbe (*kissé ijedős hiúságával*), ugyanazt mondhatjuk, mint fentebb a fordító kihagyásairól, bár az *ijedős* az *ijedtel* szembeállítva a magyarban tartalmazza a *kissé* jelentésjegyet. Az *ombrage* – *árny, ombrageux* – *gyanakvó, félős* még metaforikus a mai franciában. A magyarban elveszik az *ombre* – *ombrage* – *ombrageuse* etimológiájában rejlő *árnyék* – *gyanú* metaforikus jelentésátvitel.

Ils peuvent venir, les tigres, avec leurs griffes! – *Most aztán jöhetnek a tigrisek a karmaikkal!* mondat fordításában a magyar nem tudja visszaadni a többszörös, hangsúlyos, a francia gyermeknyelvben gyakori, magyarázó–kiegészítő appozíciós szerkezetet (*Ils, les tigres, avec leurs griffes*). A *tigrisek* egyszerűen alany, a *karmaikkal* pedig bizonytalan szerkezetű. A *karmaikkal* vagy az igei állítmány (*jöhetnek*) határozója, vagy – az indoeurópai nyelvekre jellemző, de a magyarban ritkábban előforduló, jelzői értékű határozó, illetve határozói alakú jelző (*a tigrisek a karmaikkal* – vö. *a lány a táblával, le-vél a hitveshez* stb. típusú szerkezetekkel). A *Most aztán* a magyarban ismét élőbeszédszerű, az eredeti szöveg hangulatát magyarázó többlet.

Kivételesen a magyar a visszafogottabb az *objecté* fordításában (*jegyezte meg*).

Nem tértem ki arra, hogy nagyon sok esetben, ami a franciában vesszővel elválasztott, többszörösen összetett mondatnak vehető, a magyarban külön mondatként szerepel. Például: *Il n'y a pas de tigres sur ma planète, avait objecté le petit prince, et puis les tig-*

res ne mangent pas l'herbe. – Az én bolygómon nincsenek tigrisek – jegyezte meg erre a kis herceg. – A tigrisek különben sem esznek fűvet. Ilyenkor az egyenes beszédben az idéző mondat középen helyezkedik el, és vonatkozik mind az előtte, mind az utána lévő idézetre. A német követi a franciát e téren, de az idézeteket idézőjelbe teszi. Némely esetben a magyar is (lásd alább „Irtózni a huzattól... virág ez...”), de a némettől eltérően nem külön-külön az idézett mondatokat, hanem az egészet egyben. A mintegy középen elhelyezkedő idéző mondat is benne van ebben, csak az idézetektől gondolatjel választja el. A magyarban más helyen is csak gondolatjellel utal arra, hogy az idéző mondat utáni mondat is idézet. Az idézésnek ezt a kötetlen módját egyrészt az élőbeszédre, másrészt a Mikszáth által elterjesztett, hasonlóan eléggé szabad és jelöletlen idézőmódokra és idézőmód-keverésekre vezetem vissza (egyenes beszéd, függő beszéd, szabad függő beszéd, a „közvélemény” beleszővése az idézésekbe stb.). Hasonlóan, több esetben is, a magyar különálló, ponttal elválasztott mondatokra bontja a francia összetett mondatot. Például: *Je ne crains rien des tigres, mais j'ai horreur des courants d'air. – Különben sem félek a tigrisektől. A huzattól viszont irtózom.* Előfordul, hogy az idéző mondatot akkor is a középre teszi a magyar, amikor a franciában csak a végén van: *Irtózni a huzattól – gondolta a kis herceg – elég kockázatos kilátás egy növénynek. – Horreur des courants d'air... ce n'est pas de chance, pour une plante, avait remarqué le petit prince. Az avait remarqué – jegyezte meg, észrevette a magyarban gondolta.* Mivel a virág maga nem válaszol a kis hercegnek ezekre a „megjegyzéseire”, ezért logikus a magyarban a csupán *gondolta* ige. A *bien compliquée* kifejezésből a német azt ragadja ki, hogy ezzel szembeállni kellemetlen (*recht schwierig*), a magyar azt emeli ki, hogy a kis herceg nem érti a virág (nagyon bonyolult, zavaros) viselkedését (*furcsa*). A nyelvtani szerkezet a mai magyar élőbeszédre és a török nyelvekre jellemzően felcseréli az *egy* határozatlan névelőt és a melléknévi jelzőt: *Furcsa egy virág ez...*

A ce n'est pas de chance fordítása (*kockázatos kilátás ez*) ismét képszerűbb.

Az általános kijelentés (*C'est mal installé*) a magyarban az egyes szám második személyű tegezéssel (*Rosszul vagy berendezkedve*) nemcsak konkrétabb, hanem közvetlenebb vád a kis herceggel szemben, és nem csak a szövegösszefüggés alapján vád, mint a franciában.

Az *interrompue* a magyarban szelídebb szinonima (*nem folytatta*). Az *un mensonge aussi naïf* viszont a magyarban erőteljesebb (*együgyű füllentés*). A *pour mettre le petit prince dans son tort* – képszerű és magyarázó idióma a magyarban: *így akart fölébe kerekedni a kis hercegnek*.

Kifejtettebb a magyar az *elkezdte*l betoldásával (*mais vous me parliez – de elkezdte*l beszélni hozzám...).

pour lui infliger quand même des remords – hadd furdalja csak a lelkiismeret megint csak több, nyelvtipológiai és szociokulturális háttérű fordítási és jelentéstani kérdést vet föl. A kötőszó és az ellentétet kifejező módosítószó elhagyásával, a főnévi ige-név ragozott igévé alakításával, az indulatszószerű, fokozó szerepű (szitkozódásokban is használatos) *hadd* betoldásával a magyar ismét valamiféle félszabad függő beszéddé, élőbeszédszerű, erőteljes érzelemnyilvánítássá alakítja a francia kifejezést. A *remords* eti-

mológiájában az „ismételt harapással, marcangolással” áll összefüggésben. A magyar a *remords* jelentésjegyeit felbontja úgy, hogy

- explicitté teszi a „lelkiismeret” jelentésjegyet,
- implicitté teszi a „sújtani” (infliger) jelentésjegyet,
- az ismétlődő cselekvést kifejező prefixum (*re*) ismétlődő cselekvést kifejező suffixummal fejezi ki (-*dal*),
- a „marcangol” ökoszférából eredő képet a „furdal” technoszféraából eredő képpel cseréli ki.

A következő mondatban a magyar proformákkal él. A *le petit prince* helyett *annak* áll, az *elle* helyén pedig *a virág*. Az *avait vite douté d'elle* – *előbb-utóbb mégiscsak megrendült a bizalma a virágban* fordításban a magyar ismét több, bővebb mind jelentésében, mind alakjában (*előbb-utóbb, mégiscsak*). Drámaian túlzó a fogalmazás (*megrendült*). A *megrendül* ige befejezett, pillanatnyi cselekvést kifejező jelentésjegye pótolja a *gyorsan* (*vite*) jelentésű határozót, az *előbb-utóbb* viszont a *gyorsan*hoz képest csökkentett intenzitást jelöl, és ugyanakkor a *megrendül* befejezettség és pillanatnyiség jegyét is csökkenti, visszafogja.

Az *Il avait pris au sérieux des mots sans importance* – *minden lényegtelen megjegyzést a szívére vett* megoldás a magyarban egyrészt ismét képszerűbb, idiomatikus, másrészt a *minden* betoldásával túlzóbbá válik a kijelentés, akárcsak két mondatnál arányosabb az egész betoldásával (*egész bolygómat*). A következő mondatban is az ismétlés (*très – nagyon-nagyon*) ezt a túlzást folytatja.

Az *Il me confia encore* a következő bekezdés elején részleges visszatérése az előző bekezdés *me confia-t-il un jour* kifejezésnek. Ezt a visszatérést a magyar elliptikus szerkezettel, illetve határozószóval helyettesíti (*Aztán [ismét mondta, hogy megvallom]*).

A magyar csak két szóval tudja visszaadni a franciát több esetben is, de ugyanakkor kifejtettebbek is a magyar kifejezések: ... *les respirer* – *beszívni illatukat*, ...*embaumait* – *elárasztotta illatával*, ...*m'embaumait et m'éclairait* – *beburkolt illatával, elborított ragyogásával*. Ismét szembesülünk a magyarban a szinonimák mintegy kötelező használatával, hiszen az *embaumait* egyszer *elárasztotta illatával*, máskor pedig *beburkolt illatával*.

A *szegényes kis csalafintaság* szó szerkezetben a *kis* ismét betoldás, a *csalafintaság* pedig, akárcsak a *szegényes*, jóval hosszadalmasabb és erőteljesebb kifejezés, mint a francia (*pauvres ruses*).

A *minden* és a *csupa* bővítés megerősíti, túlzóvá teszi az általános kijelentést (*Les fleurs sont si contradictoires!* – *Minden virág csupa ellentmondás.*), de a felkiáltójel és a *si* elhagyása, illetve a felkiáltó mondatból kijelentő mondatá alakítás csökkenti az érzelmi telítettséget.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a szövegelemzés megerősítette bevezetőm (általános alapelvek) megállapításait, föltevéseit. Rónay György fordítása azért kiváló, mert az ökoszemiózis vezérli, mert az ökoszemiózist létrehozó, azt kellően biztosító magyar szöveg megfelel azoknak a nyelvi, szociokulturális, esztétikai követelményeknek, amelyek egyfajta ökoszemiotikus egyenértékűséget – nem pedig felületes egyenlőséget – biztosítanak a francia szöveg és annak magyar fordítása között.

**TEXT AND DISCOURSE AS ECOSEMIOSIS
ON SOME TEXT AND DISCOURSE PHENOMENA IN *LE PETIT
PRINCE* BY ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY**

LÓRÁNT BENCZE

Text and discourse can be considered a kind of ecosemiosis. The more a text or a discourse proceeds, the more a given recipient gets psychosomatically tired („entropy”) and the less new information he/she can perceive and assimilate („negentropy”). This also means that – in text and in discourse – whilst the predictability of linguistic phenomena increases in all levels of language, the recipients’ ability to interpret decreases with tiredness.

Translation can be considered a re-establishment of the ecosemiosis between the ecosystem of a source language and the ecosystem of a target language.

By analysing certain features of the French and the Hungarian texts of *Le Petit Prince*, the author compares the ecosystems of French and of Hungarian from an ecosemiotic point of view.